

Txillardegi eta Jakin Taldea

Hogei urtetako gutunak eta harremanak
(1957-1977)

PAULO AGIRREBALTZATEGI

Idazlea eta *Jakinen* Kontseilu Editorialeko kidea

Txillardegik 1977an idatzia da honako hau, hogei urte lehenagoko Euskal Herriko egoera politiko eta kulturalaz ari dela:

Arantzazun ere, kultur-mailan, alaitasun handitan, galda azpian bazegoela ageri zen. Eta, apalki, Bastarrika, Intxausti, Azurmendi, Gandiaga-ren inguruan, JAKIN sortu zen. Hura poza!¹

Berak idatzia da beste hau ere (2006an, *Jakin* aldizkariak 50 urte bete zituenean):

Oso garai desberdinak gainditu ditu *Jakinek* bost hamarkada horietan. Eta, hein batez bederen, bere bidea egokiro aurkitu duela esango nuke.²

Oso adierazgarria da *Jakinek* berari eskatu edo aukera eman izana, urte hain seinalatuan bere «Agurra» idazteko. Izan ere, antzinako 1956. urte hartan, Euskaltzaindiak Arantzazun antolaturiko Euskaltzaleen Biltzarrean aurkeztu zuten lehenbizikoz Arantzazuko Teologiako ikasleek aldizkari berria. Txillardegi, berriz, euskarazko aldizkari berririk sortzearen aurka eta lehendik zeudenak indartzearen alde agertu zen Biltzarrera bidalitako «Gutun irekian». Batek baino gehiagok

entzun zitzakeen hitz haiek aldizkari aurkeztu berriaren zuzeneko anti-publizitatetzat, baina nekez izan zezakeen Txillardegik Arantzazuko gazteen asmoaren berririk, klandestinitatean landu eta argitaratu baitzuten lehen zenbakia.

Eztabaidarik ere piztu zuen, piztu, Biltzarrean Txillardegiren iritziak, gutuneko hitzen interpretazio ezberdin eta guzti; Koldo Mitxelena, une hartan mahaiburu zegoena, tartekatuz zen, haiek alde onetik irakurri nahian; izan ere, gutunaren testuinguruari begiratuta, Txillardegik ez zegoen berez euskarazko aldizkari berrien aurka, bizirik zeudenak indartzearen alde baizik, eta horiek eskasak iritzita-edo hobere ametsetan ibiltzearen aurka.³

Hitzak hitz eta interpretazioak interpretazio, zegoeneko errealitatea zen *Jakin* euskarazko prentsaren alorrean, eta ez amets hutsa. Horregatik edo, Txillardegik berehalakoan hartu zuen ardura biziz euskal kulturako aldizkari eta talde berriaren ibilbidea, eta 1957tik bertatik hasita hurbildik jarraitu zion ondorengo hogeitun urteetan: irakurle kritikoa aurrenik, artikulua-idazle saiatua ondoren eta liburugintzako lankide ekimentsua gero. Hiru faseotan izan zuen eragin apartekoa *Jakinen* ibilbidean, bere kritikaz eta bere idatziez. Eragin eta lankidetzaz horiexen berri eman nahi dugu idazlan honetan. Berak *Jakinen* argitaraturiko idazlanak eta *Jakinera* idatzitako gutun ugariak izango ditugu lekuko horretarako.

Hona hemen Txillardegik *Jakinen* argitaraturiko idazlanak, 1957-1977 urteetan.⁴

Ñaki Bastarrika'ko jaunari eskutitza. 6 zenb. (1958), 85-93.

Gogaide ez, baiña bai adiskide. (Orixe jaunari, begiramenduz eta adiskide antzera). 14 zenb. (1961), 51-54.

Lévy Strauss-ek Unamuno-rengana. 20 zenb. (1965), 6-15.

'Kamiñazpi' Jaunari. 20 zenb. (1965), 21-24.

Unamuno ala James? 21 zenb. (1966), 81-84.

Gure eginkizunaz. 24 zenb. (1967), 1-7.

Marxismoa modan egon zan. Rikardo Arregi'ri erantzuna. 26 zenb. (1967), 3-21.

Sinistu ezinean iges egin behar. 27/28 zenb. (1967), 16-22.

- Estrukturalismoaz zenbait hitz*. 29 zenb. (1968), 15-29.
- Gerediaga-Elkarteak eratutako biltzar-kideei*. 31/32 zenb. (1968), 66-70.
- Txaho Zuberotarra eta Lehenengo Karlistada*. (Zenbait izkriburen berri). 33 zenb. (1968), 18-22.
- Txekoslovakia. Hizkuntzaren pizkundeaz bi hitz*. 35 zenb. (1969), 58-65.
- Saiakera eta Hizkuntzen pizkundera*. Jakin Sorta 2, (1970), 55-64.
- Zalantzatan dagoen apaiz horri*. Jakin Sorta 5, (1971), 207-215. (Z. A., 450, 1971-X-17an).
- Hitzaurre gisa*. Jakin Sorta 8, (1974), 11-21.
- Deklinabide batua*. Jakin Sorta 8, (1974), 105-112.
- Aditz batua*. Jakin Sorta 8, (1974), 113-156.
- Hitzaurre gisa*. Jakin Sorta 8, (1975²), 11-21.
- Deklinabide batua*. Jakin Sorta 8, (1975²), 105-112.
- Aditz batua*. Jakin Sorta 8, (1975²), 113-156.
- Hitzaurre gisa*. Jakin Sorta 8, (1977³), 11-21.
- Deklinabide batua*. Jakin Sorta 8, (1977³), 105-112.
- Aditz batua*. Jakin Sorta 8, (1977³), 113-166.
- Hiztegia*. Jakin Sorta 8, (1977³), 219-293.
- Cymru/Gales*. 2 zenb. (1977), 66-70; *70-71.

Zenbait tituluren erreferentziatzat ageri den «Jakin Sorta 8» delakoa Txillardegiren *Euskara batua zertan den* liburua da, hiru argitalpen izan zituena; horren barruko hitzaurreak eta sarrerak daude zerrendan markatuta. Horko tituluez gain Albert Memmi-ren *Kolonizatuaren ezagugarria* aipatu beharra dago, Txillardegik itzulia, eta Jakin Taldeak argitaratua.

Irakurle eta itzal ezkutukoa (1956-1961)

Euskaltzaleen Biltzar ospetsu hartan (1956ko irailaren 14-16 egunetan) aurkeztu zuten, bada, lehen aldikoz *Jakin* aldizkaria. Ez zuten jendaurreko aurkezpen formalik egin; baina liburu eta aldizkarien erakusmahaia eratu zuten hitzaldien aretoan, eta hantxe ipini zuten aldizkari berria ere

ikusgai eta salgai. Txillardegiren gutuneko iritzia gorabehera, harrera oso ona izan zuen nonbait aldizkariak batzarkideen artean; eta han bertan agortu omen ziren «ziklostilean» argitaraturiko ale guztiak.⁵ Harrera horren lekukoren batzuk ekar daitezke hona, beren iritzia idatziz eman zutenak. Koldo Mitxelenak berak pozik hartu eta irakurri zuen lehen zenbakia; eta zorionak bidali zizkien arduradunei.

Agian bati baino gehiagori sortu zitzaion kezkarik, aldizkari berriak kalterik ekarriko ote zion «indartu beharreko» lehenagoko beste euskal aldizkariren bati. Idatziz, Goikoe-txea josulagunak, berak bakarrik, agertu zuen horrelakorik *Egan* eta *Euzko-Gogoari* buruz; horregatik literaturazko idazlanik —olerkiak eta— ez sartzea eskatu zien Arantzazuko gazteei.

Ez zuen horrela ulertu, ordea, *Euzko-Gogoaren* zuzendari Zaitegik. *Jakinen* lehen zenbakian bertan dator berari egingdako elkarrizketa. Ameriketatik Euskal Herriratua zen nonbait, bere aldizkaria hemen argitaratu eta euskararen inguruko bestelako asmoekin. Horri buruz galdetuta, honetara erantzun zuen:

Aunitzek galdegin didate aldizkariaren berri, utzi bear nuen edo kezkaz. Ez dut olako asmorik. Aal badut emen aterako dut, arppedun askoz ere geiago izango lituzke-ta, merkeago ere bai. Emen ezin badezaket, berriz, bestaldean; baño atera, aterako dut, naiz-ta lurraren azken-mugaraño joan bearra izan.

Areago: bigarren zenbakian Zaitegiren beraren gutun baten aipamena dakar *Jakinek*, non aldizkariari laudorioak eskaintzen baitizkio, batez ere seminaristen artean batasuna lortzen izandako arrakastagatik: «... *Yakin* irakurria dizut pozaren pozez...» (173. or.).

Zabalkundeari dagokionez, bigarren zenbakirako 300 harpidedun bazituen (40tik gora Donostiako seminario ingurutik iritsiak, batez ere Jexux Gaztañaga saiatuak lortuta) —1959aren hasieran 250 zituela aitortu zuen Joseba Intxaustik aldizkariari buruz Txillardegiri idatzitako txosten-gutun luzean—;⁶ dena dela, ziklostilean argitaratzen jarraitu behar

izan zuten, inprimategian argitaratzeko 500 harpidedun behar omen zituztela eta. 14. zenbakitik aurrera (1961) hasi ziren inprimategian argitaratzen; hortixe etorriko zitzaizkion, etorri ere, lehenengo lege-eragozpenak.

Sarrera polemikoa egin zuen Txillardegik *Jakinen*, sortu eta handik urte terdira, 6. zenbakian (1958), Iñaki Bastarrikari erantzunez. Aldizkariaren sortzaileetakoa eta lehen zuzendaria izan zen Bastarrika, eta, beraz, idazlerik oparoenetakoa ere bai lehen zenbakietan. 3. zenbakian (1957) idatzi zuen «Txillardegi jaunari» gutun ireki modukoa. *Letuariaren egunkari ezkutua* argitaratu berria zuen horrek. Nobelari buruzko bere iritzia eta kritika egitearena baliatu zuen Bastarririk, ondoren, nobelagileak beste lekutan —Euskaltzaleen Biltzarrerara bidalitako gutunean ere bai— hizkuntz ereduari buruz agerturiko ideiak astintzeko eta gaitzesteko.⁷ Aldizkariko orriak zabalik utzita amaitu zuen bere gutuna, Txillardegi gonbidatuz bere erantzuna ematera. Gogor eta garrazki erantzun zion, erantzun ere, Txillardegik hurrengo zenbakian, ez hainbeste bere nobela defenditzeko, baina bai kritikariaren beraren hizkera traketsa salatzeke eta harena bezalako euskara-eredu garbizalea, «euskara-asmatzaileena», egurtzeko. Zenbaki berean erantzun zion Bastarririk, apal-apal oraingoan.

Ez hain polemikoa, baina eztabaidarakoa izan zen Txillardegiren bigarren idazlana ere *Jakin* aldizkarian. Horren *Peru Leartzako* bigarren nobelaren kritika erabatekoa eta eraso garratza argitaratu zuen Orixek, ez aldizkarian bertan, horren «geigarri» moduan atera ohi zuten *Yakintxo* orrian baino (5-6. zenb., 5-7. or.). Nobelaren literatur balioak kritikatzeko ez, baina bertako pentsaera salatu eta gaitzesteko atera zitzaion Orixe —«Barrenak ez dit agintzen ixillik egoitea, liburu onek gaurko gazte-jendearen artean egin dezaken kaltearengatik», hasi zuen idatzia—, eta, bide batez edo, bertako euskarari buruzko ohar kritikoren batzuk jaulkitzeko. Jasotako astindu beroa eta guzti, esker ona agertuz eta adeitsu erantzun zion Txillardegik Orixeri —«Gogaide ez,

baiña bai adiskide (Orixe jaunari, begiramenduz eta adiskide antzera)» (14. zenb., 52-53. or.)—, hainbat puntutan bere iritziak argi berretsiz, hala ere, bai euskarari buruz eta bai liburuaren gaiari buruz.

Oso garrantzizkoak eta eragin handikoak izan ziren *Jakinen* ibilbidean bi erantzunok: 1. Bastarririkari emandakoa: a) euskal idazleek baliatu beharreko hizkera —euskara-eredua— seinalatu zuelako eta b) ondo finkatuta utzi zuelako, euskaraz idatzi, zerbait adieraztearren idatzi behar zela eta ez euskaraz idaztearren —bi gaiok ziren garai hartan eztabaidagai «jakinlarien» artean—; 2. Orixeri emandakoa: idazle handi eta jakintsuak hainbeste jarraitzaile sutsu zuen aldizkarian bertan, aurrez aurre, beraren aurka egiten ausartu zelako euskara-ereduari buruzkoetan.

Egia esan, lehenagotik ere, aldizkariaren zuzendaria zen Joseba Intxaustik berak aurre egina zion Orixeri *Jakinen* bertan. Testuinguru horretan gertatu zen, beraz, aldizkarian hizkuntz ereduari buruzko eztabaida handia, non Intxausti izan baitzen aitzindari, baina Txillardegi sartuz tarteko, edo agian hark beste nonbait idatziak zituenen eraginez. Garai eta eztabaida hartaz idatzia eta argitaratua du, ordea, Joxe Azurmendik artikulu luzea, gorago ere aipatu duguna, *Jakinen* 158. zenbakian (2007),⁸ Txillardegiren eta Intxaustiren artean eta Intxaustiren eta Joxeren beraren artean trukaturiko gutun luzetan oinarrituz, hain zuzen ere. Ez naiz, beraz, hortik abiatuko.⁹ Gogoratu besterik ez, Intxaustik *Jakin* aldizkariari buruzko iritzia eskatu zionean, gutun mamitsuarekin erantzun ziola gogoz Txillardegik: «Zuen ‘Yakin’ ori alde batetik oso zait atsegin: orain arte euskeraz esan ez diran gauzak esaten saiatzen zaretelako» esan ondoren, bere kezka bizia agertuz bertako euskara-eredu garbizalearen aurrean, batetik, eta aldizkariko gaiei buruz, berriz, informazio gehiago eskatuz, iritzi zehatzagorik eman aurretik.

Aldizkariaren 20. zenbakian argitaratu zuen Txillardegik bere lehen lanikidetzaren «librea» (1965), «Lévy-Straussek Unamuno-rengana» tituluarekin. Ordurako 10 urte zituen *Jakinek*.

Tartean, ordea, 1960an (12. zenb., 81-86. or.), eta gutunez eskaturiko iritzia agertzeko aukera emanez edo, elkarrizketa egina zion Intxausti zuzendariak. Idazle ez baina *Jakinen* irakurle bazen ordurako Txillardegi: «Ez dut osorik irakurri oi» (81. or.). Lehen galderari erantzunez aldizkariaren aldeko iritzia emanez hasten da:

Orrelako bat bear-bearrekoa dugula uste dut. Begi onez ikusten dut zuen aldizkaria, batez ere darabilzkien asmo ederrengatik. Bere ontan irauñ nai badu, kultura derriorrezkoa du euskerak. Onengatik zuen asmoak ezin obeak ditugu. Baliteke zuen lan ori oraindik EGIN gabea, umotu gabea izatea; baiña egin duzutena baiña geiagotara iristeko gauza zeratela uste dut.

Hizkerari dagokionez, lehen zenbakietatik hobera jo duela uste du orain Txillardegik, garbizalekeriei ihes eginez —ez nahikoa, ordea—. «Leenengo lan batzuetan erabili zenuten izkera ura, zerbait gozatu duzutela deritzat, agian nai ainbat ez bada ere». Urrutitxo geratu da Iñaki Bastarrikari 6. zenbakian botatako zaparrada; baina tartean zegoen Joseba Intxaustik berak idatzitako «Illobira bultzaka» artikulua eta horren inguruko eztabaida guztia, goian aipaturiko Joxe Azurmendiren artikulua argitua diguna.

Dena dela, Bastarrikari ipinitako aruari eusten dio Txillardegik: ikasi egin behar du idazleak euskara klasikoengandik eta herritar euskaldun jatorrengandik, eta ez bere aldetik eta baitatik asmatzen jardun. Berrizalekeriaren guztiz aurka jarraitzen du kontzeptu modernoak adierazteko hitzen kontuan; euskal jendearentzat, ikasientzat ere, ulertzeko zailak, sarritan ulertezinak, direlako horrelakoak. «Ta izkuntzaren aldetik zer eskatuko zenieke YAKINlariari?» galdetzean, hona erantzuna: «Naturaltasuna, eta euskera zaarrari bertagotik jarraitzea...». Eta azken aholkua: «Iraun dezazutela. Irautea garaipenaren erdia da. Ekin ortaz, eta irauñ».

Jakinen erabiltzeko gaiei dagokienez, idazle bakoitzari barrutik ateratzen zaizkion, barrutik kezkatzen duten gaiak erabiltzea eskatzen du. Seguruenik akademikoegia ikusten zuen aldizkaria gaien tratamenduaren aldetik.

Idazle eta euskarri urrunekoa (1964-1969)

Bi urtez kaleratzeko baimenik gabe egon ondoren, 1964an hasi ziren berriro aldizkaria argitaratzen, 16. zenbakiarekin. Arantzazuko ikasleek idatzia dator ia erabat aurreneko hori, baina hurrengotik berehala irekiko ditu lankidetzak, lehen baino gehiago seminarioetatik kanpo bilatuz horiek. Ordura arteko aldizkariaren gaiezko eskema aski zurruna ere desagertu egin zen, idazgaien eremuak zabalduz idazleei.

20. zenbakitik aurrera (1965eko azkena) ia guztietan hartu zuen parte Txillardegik bere idazlanen batekin, aldizkaria debekuz isildu zuten arte (1969). Igara ezizenarekin sinatu zuen aurrena: «Lévy-Strauss-ek Unamuno-rengana», existentzialismoaren gaurkotasunari buruzkoa, Mikel Lasak *Zeruko Argian* jaulkitako iritziaren aurka; Lévy-Straussen estrukturalismoan oinarrituz pentsamendu mitiko-primitiboa gaurko gure gizarte modernoetan ere benetakoa dela baieztatzeraz dator. Zortzi urte lehenago, existentzialismoaren gaurkotasuna baieztatu zuen bezala, Euskal Herriari buruz: geure gizartean jarrera existentzialistak benetakoak zirela, alegia, Unamunoren eraginez, besteak beste.

Hogeigarren zenbaki berean badu beste idazlan bat ere, Kamiñazpiri erantzunez. Baionako Biltzarrak euskara batuaren alde harturiko erabakiak defendatuz, idazkeran «h»-ren batzuk behintzat onartzea, besteak beste. Euskara batuaren alde *Jakinek* egindako apustua nabarmentzera garamatza horrek, eta Baionako Biltzarrean (1964ko irailaren 29-30) izan ziren *Jakineko* ordezkariak Txillardegirekin izandako konplizitatea; Txillardegi, berriz, Biltzarreko buru izan zen. Berehala onartu zituen *Jakinek* Baionan erabakitako arauak, eta aldizkariko idazleei betearazi... Aitzindaria izan zen horretan euskarazko prentsa eta editorialen artean, eta lehen une hartan bakarra; ez arrisku txikiz, hainbat harpidedun ere galdu baitzuen erabaki horren ondorioz.

1965etik 1967ra gutun-trukaketa bizia eduki zuten Bruselan bizi zen Txillardegik eta *Jakineko* zuzendaritzak —zu-

zendaritzako J.J.O.-k—. Gutun horietako batean, 19. zenbakiko idazlanei buruzko bere iritzia emanez, zailak iruditzen zaizkio irakurtzen aldizkariko idazlan batzuk —erlatibitateari buruzkoa, adibidez—, baina aurrera jarraitzera bultzatzen ditu, *Jakinek* bakarrik egiten duelako horrelako lana. Eta aholkua emanez dator:

Aholku bat? «Jakin» da gaur aldizkari intelektual bakarra. Ateak zabaldu beharko zenituzteke, ahal dan neurrian noski. Komeni izan litzake azterketak egitea (soziologiazkoak batez ere: eskola, emigrazioa, kanpotarren egoera gaur Euskal Herrian, eta abar).

Urte bereko urrian idatzitako beste gutun batean luze mintzatzten zaio Arantzazuko «lankideari» *Branka* aldizkari berriri buruz duen asmoaz... «Har zazu 'Jakin'en anaitzat, eta ez etsaitzat. Noski!». Aholkurik eta laguntzarik ere eskatzen dio aldizkari berria bideratu ahal izateko. Hurrengo gutunean, argitaratzeaz daukan aldizkaria zabaltzeko harpidedun-gaien izenak eskatzen dizkio, *Jakinen* harpidedunen artean ere egon zitekeelako horrelakorik. Tartean *Jakinen* erredakziotik Unamunori buruzko idazlanen bat eskatua zioten, Txillardegik berak aipatzen duenez. 21. zenbakian argitaratuko zuten hori. Gainera *Huntaz eta hartaz* bere liburu argitaratu berria Baionan salgai dagoela jakinarazten du.

1966ko urtarrilaren 3ko gutunean, Suitzian hil berria zen Salvatore Mitxelena gogoratzen du saminez. Euskal saiolari eta poeta goraiatzen du, eta bereziki haren *Unamuno eta Abendats* obra gomendatzen. Gutun horretan iradoki zuen Ameriketara inprimatzen zuela *Branka*...

Urte bereko ekainaren 3ko gutuna Waterlootik idatzi zuen Arantzazura, bizilekuz aldatua baitzen. *Brankaren* bigarren zenbakia prestatzen ari zen. *Jakini* buruz bihilabetekari bihurtzeko asmoaren alde agertu zen, irakurleak «haria» gal ez zezan; *Egan* «hilla balitz bezelaxe dago», dio, noizean behin ateratzen zelako edo.

Handik ia urtebetera (1967ko apirilaren 4an) kezkatu idatzi zuen, aspaldian *Jakinen* berririk ez zuela eta: etsi ote

zuten arduradunek. Salvatore Mitxelenari buruz artikuluren bat *Jakiner*a bidalia zuela jakinarazten du... —Madrilgo gobernuak aldizkaria debekatu ondoren, *Jakin Sorta* liburu sailaren bigarrenean argitaratuko zuten Txillardegiren artikulua—. ¹⁰ Martin Ugaldere *Unamuno y el vascuence* eta Mitxelenaren *Unamuno eta Abendats* —antzekoak beraren ustez— zabaldu beharra adierazten du, «euzkotarkeriak gailentzen hasi diralarik». *Brankari* buruz, berriz, laugarren zenbakia laster ateratzekoa zela jakinaraziz, lankidetzeta eskatzen diola dirudi aurrera begira solaskideari.

Berehala erantzun bide zion Arantzazuko solaskideak, *Jakini* buruz berri onak bidaliz. Berak ere apirilaren 23an idatzi zion berriro. *Jakini* buruzko berri onengatik poza agertu zion aurrenik —kexu zen, oster, aldizkari eta gutunak batzuetan bidean galtzen zirela eta—.

Dena dela, besterik izan zen gutun hartako gai nagusia: ETA barruko eta inguruko krisia, marxisten eta abertzaleen artekoa —gutuna baino egun batzuk lehenago datatua dago Jose Luis Alvarez Enparantzak, Jose Maria Benito del Valle eta Xabier Imazek sinatutako agiria, ETA erakundea bertan behera uzten zutela aldarrikatuz, eta bidalia zion gainera solaskideari—. Arantzazuko lagunak aipaturiko «saltsaz» mintzatua zitzaion nonbait. «Dagoen 'saltsa', zuk ongi diozun bezela, marxismoaren aldetik datorkigu; eta marxismoa, jakiña, komunistek sartzen dute gehienik», erantzuten dio Txillardegik. Eta «saltsa»-ri buruz *Jakiner*ako eskaturiko artikulua pozik egingo duela agintzen dio —«Marxismoa modan egon zen» tituluaz agertuko zena, seguruenik (26. zenb.)—. Horretarako bere ideiarene bat edo beste aurreratuz edo, zera dio:

Euskara baztertu? Ez eta milla aldiz ez. Marxismoa *faltsua* da, eta erresuma bidegabetara eramaten du. 1867-koek hau ez ba zekiten, guk gaur badakigu. Marxismoak hizkuntzaz zer dion jakitea interesantea izan diteke. Ebanjeliotzat hartzea, zozokeria bat.

Tartean *Zutik* aldizkariak dihardu; txarra zela esana zion nonbait *Jakinekoak*; orain dela bi urte dela txarra, berresten

dio Txillardegik —marxistek beren esku hartua zutenetik, alegia—. *Branka* aldizkariaren bidez, «sozialismo egiazko baten alde» saiaturiko direla adierazten dio —Eskandinavia-koa eta Jugoslaviakoa eredu—: «Gure euskaltzaletasuna, noski, lehengo berbera da; eta beharbada gogortu ere beharko da».

Laguntza eskatuz amaitzen du gutun dramatikoak: «‘Saltsa’ garbitzeko aurpegia eman behar da, eta kideek kideei lagundu. Hori espero dut eta dugu».

Garai hartako azken gutuna —Jakinen artxiboan dagoena— 1967ko uztailaren 30ekoa da. Entzun behar izan zituzten kritika guztien artean eskertu egiten du Arantzazuko lagunak agertu bide dion elkertasuna. Hala ere «anbizio oker» eta «bi puntako ezpataz» jarduna zaiola dirudi hura bere gutunean, haiek hartutako erabakiari buruzko zalantzak agertuz edo. Horiei erantzuten die Txillardegik bere gutunean. Argi eta garbi dio berak ez duela ‘revolución’ delakoan sinesten; eta horrexegatik ere letra xeheaz idazten duela hitz hori. Eskerrak ematen dizkio «lehen plauma» eman izanagatik. Badirudi «Marxismoa modan egon zen» artikulua argitaratzeagatik dioela hori, 26. zenbakiaren lehen orrialdeetan argitaratua baitzuten. Intxaustiri eta Torrealdairei berrakada bidaliz amaitzen du gutuna.

1967. urtean euskaldun izateari buruzko eztabaida harrotua zebilen euskal intelektualen artean. Testuinguru horretan jaulki zuen Joxe Azurmendik bere «Zergatik eta zertarako euskaldun?» galdera, eztabaida zabal eta latza piztu zuena. Garai hartakoa da Txillardegik *Jakin* aldizkarian argitaratu zuen «Gure eginkizunaz» artikulua (24. zenb.), non muzin egiten baitzion «absolutugintzan eta sasi-kritikan» jarduteari, eta lan praktikora deitzen euskaltzaleak.

Horixe da fase honetako Txillardegiren azken gutuna, Jakinen artxiboan dagoena. 1967ko udazkenean Arantzazutik kanpora aldatu zuten *Jakinen* zuzendaritza, eta erredakzio talde berria eratu zuen Joan Mari Torrealdairei zuzendari berriak, euskal kulturaren itzal ona zuten zazpi lagunek osa-

tua. Txillardegik bere idazlanak bidaltzen jarraitu zuen erbestalditik.

Liburugile eta edizio-aholkularia (1970-1976)

Legez kanpo ezarri zuten *Jakin* aldizkaria 1969an, debekatu egin zuten, alegia, hori argitaratzea. Azken zenbakia 1969ko apiril-maiatzekoa da. «Hizkuntzaren pizkundeaz bi hitz» izeneko artikulua argitaratu zuen bertan Txillardegik —Igarak—, bereziki Txekoslovakiakoa aztertuz.

Aldizkaria ezin argitaratu eta, *Jakin Sorta* liburuen saila ireki zuten, gai monografikoak lantzeko, hainbat autoreren lankidetzak koordinatuz eta zuzenduz. Aurrena Ipar Euskal Herriaz izan zen; bigarrena Salvatore Mitxelenari buruzkoa. Azken horretan argitaratu zuten lehenago Txillardegik aldizkarirako bidalitako artikulua: «Saiakera eta hizkuntzen pizkundea» —1966an datatua dago idazlana—.

Joan Mari Torrealдай unibertsitate ikasketak egitera joanda, Joseba Intxaustik, Bartzelonatik itzuli berriak, hartu zuen «*Jakin*» proiektua eta taldea berritzearen ardura 1970ean, bereziki atzerriko unibertsitateetan ziharduen zenbait lagun —zahar eta berri— inguratuz. Lehendiko *Jakin Sortari* aurrerabidea ematearekin batera, *Jakin Liburu Sorta* ireki zuen, 1971tik aurrera kaleratzen hasi zena. Urte berean hasi zen taldeko lanean Paulo Agirrebaltzategi, Erromatik Tolosara itzulita. Urtetarako plan editorial handi eta zabala lantzeari ekin zion Jakinek —hiztegi tekniko-berezituen proiektua, besteak beste, gero UZEIri pasatuko ziona—, eta 1972ko udan onartu eta bideratu zuen Donapaleuko jardunaldietan, euskal kulturako hainbat jenderen partaidetzarekin. Ordurako Txillardegik Euskal Herrira itzulia zen, eta Hendaian jarria bizitzen; baina ez zuen jardunaldi haietan parte hartzerik izan nonbait, harako asmoen berri eman zioten arren. Handik aurrera, ordea, Jakinen eta Txillardegiren arteko lankidetzak askoz hurbilagokoa abiatu zen; horren hainbat alderdi ezagutu dezakegu Jakinen artxiboko gutunen —Txillar-

degiren eta Jakinekoen artean 1973-1977 urteetan trukaturikoen— bidez.

Oso mamitsua da 1973ko otsailaren leko gutuna, Paulo Agirrebaltzategiri, hiztegien proiektuaren koordinatzaileari, zuzendua. Zuzendaritzak eskuratua zion, bada, Donapaleun erabakitzeko plana, beraren iritzia ezagutu eta balizko lankidetzaz zehazteko, baina galdua-edo zuen, eta han erabakitakoaren berririk ere ez zuen nonbait artean; txostenaren beste kopia bat eskatu zuen gutunean: «Oso plan osoa zen; liburu asko aipatzen zenuten, eta abar. Hori ikusi gabe ezin dezaket iritzi sendorik eman». Dena dela, oso astuna eta pisu handikoa iruditu zitzaion nonbait proiektu hura lehen begiratuan, eta liburu errazak ere argitaratu behar zirela, gaineratu zuen: nobelak euskaratu, etab. Bestalde, osorik euskara batuan argitaratzea eskatu zuen, Euskaltzaindiaren arauak denak betez —1964tik aurrera egina zuen Jakinek euskara batuaren aukera, eta 1968tik aurrera Euskaltzaindiaren arauak betetzeko erabakia—. Orduko Lur, Etor eta Gero argitaletxeen alor berean lehian ez sartzea eskatu zuen era berean; eta literaturarekin batera antropologia —giza zientziak— eta filosofiaren alorra —erlijioarenarekin batera— lehenestea-edo proposatu zion Jakini. Arazo komertziala ere ukitu zuen gutunean, liburuen salmenta nola antolatu, etab. «1.500 / 2.000 suskriptore lortu behar dira, eta orduan joan daiteke lasai». Hiztegi tekniko-berezituen ildoan ondo iruditu zitzaion Txillardegiri; eta Hizkuntzalaritza Hiztegian lan egiteko prest agertu zen; lankide izan zitekeen beste hainbat laguneren izenik eman ere eman zuen. Bestalde, utopiari buruzko libururen bat ere proposatua zioten nonbait Jakinetik; horretarako ere prest agertu zen, baina ezin-go zuela epe laburrean burutu —Jakinek 1973ko irailerako zeukan asmotan liburu hori—. Azkenik, eta orduko euskarazko argitaletxe bizienei buruzko oharren bat egin ondoren, «zuei eutsi behar zaizuela iruditzen zait», zioen amaitzean. Eta Jakinekoek nonbait agindua zioten bisitaren zain geratu zen.

Handik egun gutxira beste gutun bat idatzi zuen, Joseba Intxaustiri zuzendua. Teologi Hiztegirako lehen hitz-zerrenda eskuratua zioten Jakinetik, kritikatzeko eskatuz; bere kritika orokorra bidali zuen, Azkueren *Morfología vascano* sufijazioa hobeto ikasi beharra iradokiz. *Holandako kristau ikasbidearen* —gero *Kristau Bidea* tituluarekin atera zutenaren— itzulpena zuzentzeko ere eskatua zioten Jakinetik, baina lan hori Amunsak (Dionisio Amundarainek) hobeto egingo zuela iradoki zuen. Hendaian ziharduen orduan erai-kuntza-entpresa bateko bulegoan; baina lan gutxi nonbait, eta familia mantendu behar. Gertu zegoen Jakinentzat lan egiteko, baina diru-ordainketarena gogoratu beharrean gertatu zen: «Ene lan-denbora nolabait ordaintzeko modurik baldin baduzu, esaidazu zer egin behar dudan; eta egingo dut. Nobelaren bat euskaratu, Utopiarena prestatu, edo abar».

Handik lau hilabetera lan-eskaintza zehatzak eginez idatzi zuen: Albert Memmiren *Portrait du colonisé* euskaratzea, *Sustrai bila II* lantzea, lehendik aipaturiko *Utopia* liburua idaztea. Horietatik itzulpenarena bakarrik joan zen aurrera, eta *Kolonizatuaren ezagugarria* tituluarekin argitaratu zuen Jakinek (1974).

Ekainaren 25eko gutunean zioenez, Memmiren liburua-
ren laurdena-edo itzulita zeukan. Beste asmoak airean zeuden artean; bide batez edo, kezkatuta galdetu zuen *Anaitasuna* aldizkariari buruz —hainbat gorabeheren ondoren, horren zuzendaritza Joseba Intxaustik berak hartua baitzuen—. Eta tartean iragarri zion *Euskara batua zertan den* bukatua zuela eta laster Irakur Sail argitaletxeak argitaratuko ziola. Baina ez zeuden nonbait oso ondo lotuta liburu horren argitalpenarekikoak, zeren eta handik hilabetera Jakini eskaini zion berori argitaratzea, gehiegi atzeratua zuela hitz emana zuenak eta. «Baldintza bakar bat jarriko dizuet: Ahalik eta laisterrenik ateratzea».

Interes handiz hartu zuen Jakinek liburu horrena; eta berehala baiezkoa eman. Dena dela, artean hilabeteren batzuk luzatuko zen argitalpena, bildu eta osatu beharreko materia-

lak askotxo izan zirelako, besteak beste. *Jakin Liburu Sorta*-ren tamaina txikiegia zela eta, *Jakin Sorta* sailean sartu zuten liburua, nahiz eta lankidetzarakoa izan hori hasieratik. Txillardegik 1973ko ondorengo hilabeteetan Jakinera idatzitako gutunak *Euskara batua zertan den* liburuaren argitalpenaz ari dira gehienbat. Lanaren eta autore-eskubideen ordainketarena ere ukitzen du horietan —egia esan, eta bizi dituen zailtasun ekonomiko eta guzti, oso ulerkor ageri zaio Txillardegi argitaletxeari, ondo jabeturik horren finantz nekeez ere—. Gure gizonak ez zeukan Hego Euskal Herrira jaisterik; eta gutunen bidez izan ezik, Hendaia-eginiko bisiten bidez argitu behar izan zituzten *Jakinen* arduradunek liburuaren argitalpen-arazoak. Gutunetako bateko «PS»-n bere «buruhauste» bitxi bat ere agertu zion Txillardegik Intxaustiri:

Batzutan harritzen naiz gure arteko desberdintasunez. Joxe Az.-ri [Azurmendi] hika hitzegiten diot, zuri zuka, Julen Lizundiari hika, P. Altunari zuka... Ni neu gertu nago dena HIKKA mailara eramateko. Baina 'doctores tiene la Santa Iglesia'...

—Garai hartan Alemanian bizi zen Joxe Azurmendi «Jakin» taldekoarekin ere gutun bidezko harreman bizia zuen Txillardegik—.

Hurrengo urtearen hasieran kaleratu ahal izan zuten liburua. Hori argitaratzeak zuen lehentasun eta guzti, bestelako lanetan ere ari zen Txillardegi, Jakinek eskatuta: Memmiren liburuaren itzulpena —1974an kaleratu zuten hori ere—, eta Villasantek prestaturiko *Axularren Hiztegiako* sarreren itzulpen frantsesaren zuzenketa. Euskarazko Hizkuntz Hiztegiarena, berriz, luzatuz joan zen; eta 1974ko martxoaren 30eko gutunean, Koldo Mitxelena eta Juan Antonio Letamendiarekin batera horretan lan egiteko prest ageri zen —geroago Mitxelena ere gertu azaldu zitzaion nonbait Jakini hiruren arteko lanerako—. Dena dela, abenduaren 30eko gutunean jakinarazi zion Intxaustiri, Sorbonara joan nahi zuela Hizkuntz Lizentzia ateratzera, eta Hizkuntz Hiztegiko lanean hasteko epea sei hilabete atzeratzea eskatu zion.

Tartean bestelako proiekturik ere agertu zion Jakini Txillardegik, 1975eko maiatzaren 2ko gutunean ikus daitekeenez: besteak beste, bere artikuluen bilduma argitaratzea proposatu zuen; baina Jakinek ez zuen bideragarri ikusi hori.

Jakinen artxiboan bada garai hartako paper txiki bat, «Larresororekin ikusi beharrekoak» dioena tituluan, eta honako liburu-gaien zerrenda dakar, bakoitzari buruzko ohar txiki eta guzti —ordainketari buruz, etab.—, aurrez aurre egiteko solasaldiren baterako eskema moduan edo: 1. Haizearen bestaldetik; 2. Euskara batua zertan den (I); 3. Euskara batua zertan den (II); 4. Sustrai bila (II); 5. Siadecoren lanerako argibideak; 6. Hizkuntz Hiztegia; 7. Natur Zientzien Hiztegia.

Paper horri josita daude beste hiru, 1975eko azaroan datauak, non Txillardegirekin edukitako solasaldian harturiko erabakiak baitaude apuntatuta: 1. *Hizkuntz Hiztegia*: «Larresoro-k prestatuko du lehenen eskema 1975eko abenduaren lehenengo hamabostekoan». 2. *Haizearen bestaldetik*: «Erdia egina daduka autoreak...». 3. *Sustrai bila II*: «... otsailaren azkenerako bukatzekotan geratu da Larresoro. Emango dituen lanak eta orduak ordaindu egingo zaizkio. Oraingoz [...] orduko 200 pta. ematen zaizkio lan honetarako».

Sustrai bila II liburuaren asmoa —aurrenekoa Irakur Sail argitaletxeak emana zuen— aspalditxo proposatua zuen Txillardegik, baina astiro joan nahi zuela agertuz; hasieran behintzat Jakinek ez zuen berotasun handirik agertu horri buruz, Txillardegik berak 1973ko ekainaren 25eko gutunean iradoki zuenez. 1975eko abenduan horren aldeko erabaki zehatza hartu arren, proiektua ez zen aurrera joan nonbait, nahiz eta 1976ko urtarrilaren 5eko gutunean horretan ari zela idatzi hark, eta otsailaren azkenerako burutzeko itxaropena agertu, Jakinetik ipinitako galderari erantzunez.

Haizearen bestaldetik liburuaren proposamenari zegokioenez, aipaturiko 1975eko maiatzaren 2ko gutunean *Askatasun printzak* izeneko liburuaren asmoa ere iradoki zuen Txillardegik, zer zen hori argitu gabe. Abuztuaren 16an idatzitako gutunean, berriz, zera zioen bat-batean: «‘Haizeaz bestal-

detik' deritzan liburua hasia diat. (Joxe [Azurmendi], beraz, poztu egingo duk). Zer esanik ez, Larresororen gainizenez, eta Jakin sortan argitara nahi nitek». Eta liburu-gaiaren edukia-aren berri laburra eman zuen —*Haizearen bestaldetik* bihurtua ote zen gero *Askatasun printzak* titulu hura?—. Jakinek erabakia zuen, ordea, literaturaren alorreko argitalpe-netan ez sartzea; horren berri jakitean (1975eko abuztuan) gutun bat idatzi zuen Txillardegik, erabakia ziurtatzeko eskatuz, beste argitaletxeren batera jo ahal izateko. Hala ere liburua nondik nora joango zen azaldu zuen berriro. Jakinen aldetik erantzunik ez eta, ostera idatzi zuen irailaren 9an azken erabakiaren berri jakin nahian, Eguberrietarako argitaratzeko ametsa adieraziz gainera. Jakinek berehala (1975eko irailaren 11ko gutunean) erantzun zion liburua argitaratzeko prest zegoela esanez, eta ordainketa-formulaz ere galdetuz. Urriaren 9ko gutunean liburua hasia zeukala idatzi zuen Txillardegik: «Hasia badut ere, bukatu ez dago. Baina hemendik hiruzpalau hilabetera bukatuko dut, nik uste; eta ia udararen (1976koaren) haserarako edo argitara daitekeen». Gerora zailtasunak sortu zitzaizkion nonbait autoreari liburua burutzerakoan. Eta horra urtearen azkeneko bilera hartan atzeratzeko harturiko erabakia, Jakinen paperetan jaso eta gorago aurreratu duguna: «Erdia egin daduka autoreak. Baina ez du argi ikusten nondik doakion lana; horregatik, oraingoz alde batetara uzten du hau».

Euskara batua zertan den bigarren liburuari zegokionez, Txillardegik berak 1974ko abenduaren 30eko gutunean, liburuaren edukia oso laburki azaltzearekin batera, guztiz beharrezkotzat jo zuen hori; ondorioz, eta asmoaren berri zehatzagoa eta liburuaren eskema eskatu ondoren, prest agertu zen Jakin hori argitaratzeko, nahiz eta ez zuen argi ikusten zein izango zen horren edukia. Dena dela, gerora bertan behera geratu zen nonbait asmoa, agian Euskaltzaindiak hartzeko erabaki berriak ere atzeratu egin zirelako.

Teologi Hiztegirako prestatuturiko hitz-zerrendari egin zion kritikaz gain, *Natur Zientziak* Hiztegia aztertzea eta kritika-

tzea ere eskatu zioten Txillardegiri Jakinetik —Hiztegi horixe izan zuen taldeak argitaratzen aurrena, 1977an—; eta bere oharrak bidali zituen: «Lan gaitza egin duzue, zinez. Eta Hiztegi hau pausu bat izango da dudarik gabe», zioen 1976ko urtarrilaren 5ean. Antzeko zerbait aitortu zuen *Hollandako kristau ikasbideari* buruz: «Lan bikaina egin duzue. Erabiliko ote da merezi hainbat?». Hizkuntz Hiztegiaren lehen eskema prestatzea, berriz, atzeratu egin zitzaion nonbait; baina gutun berean egun haietan horretarako «plan txiki bat» bidaliko zuela agindu zuen.

1976-1977 urteetan joan-etorri eta gorabehera handiak izan ziren Euskal Herrian: bai politikoak bai sozialak. Eta eragin bizia izan zuten horiek guztiek euskal kulturaren alorrean ere. 1976ko UEUko jardunaldietan hantxe daukagu oraindik Txillardegi, irakasle, artean Hegoaldera itzuli ezinik; nobelagintzari buruzko hitzaldia eman zuen, eta «Euskalkien gramatika gonbaratiboa» gaia aurkeztu zuen «Hizkuntzalaritza eta literatur mintegia» izenekoaren irakasgaien artean.

Era berean, Jakin Taldekoen ahaleginik handienak bestelako proiektuek eta eginkizunek eskatu zituzten 1976tik aurrera: *Jakin Bide* saileko liburu mardulek eta *Jakin Hiztegiak* programak aurrenik, eta UZEI proiektuak eta *Jakin* aldizkari «berpiztu» berriak ondoren. Txillardegiren *Sustrai bila II* liburua *Oinarri bila* tituluarekin argitaratu zuen beste argitaletxe batek (1977); eta berdin *Haizeaz bestaldetik* (1979), Joxe Azurmendiren hitzaurrearekin. *Euskara batua zertan den II* izatekoa zenaren ordezkoa, berriz, *Euskal gramatika* da seguruenik, 1977an argitaratua.

Artxiboan kausitu dugun Txillardegiren azken gutuna 1977ko ekainaren 29koa da, Xarles Bidegainek *Euskara batua zertan den* liburuari eginiko kritika eta oharrei erantzunez, horren hirugarren edizioari begira (1977) —1975ekoa da bigarrena—. Donostian dago datatuta. Itzulia zen, beraz, Txillardegi Hego Euskal Herrira, bere erbestealdi luzetik —azken urteetan, hala ere, Ipar Euskal Herrian—.

1977ko udazkenean UZEI erakundea bideratu zuen Jakinek, hiztegi tekniko-berezituen programa osoa horren eskutan ipiniz. Hasieratik izan zen Txillardegi bertako langile, *Hizkuntzalaritza Hiztegiaren* zuzendari, unibertsitateko irakasletzan erabat sartu zen arte. Ana Toledok burutu zuen *Hiztegia*; bien zuzendaritzapean ageri da 1982an bi tomotan argitaraturiko liburua.¶

-
1. *Leturiaren egunkari ezkutua* liburuaren bigarren argitalpenari egindako hitzaurrean (Zugaza, Durango, 1977, 21-22. or.). Lehen edizioa 1957koa da. Hogei urte, tartean.
 2. «*Jakin*: 1965-2006. Txillardegiren agurra», *Jakin* 155, 2006, 9. or.
 3. Ik. honetaz informazio zehatzagoa Txillardegi eta Gandiagaren harremanari buruz idatzitako artikuluan: Agirrebaltzategi, Paulo: «Gizon begi-goritu», *Bat. Soziolinguistika aldizkaria* 71, 2009-2, 97-110.
 4. *Jakin* 21, 1981, 325. orrialdetik harturiko zerrenda.
 5. Aldizkaria argitaratu zutenek diotenez, aurreneko zenbakiaren lehen argitaraldia agortu egin zen Biltzarrean bertan, eta bigarrenez inprimatu behar izan zuten gero. Kontua da, ezagutzen dugun *Jakin* aldizkariaren lehen zenbakian Biltzarraren beraren kronika modukoa ageri dela, Iñaki Bereziartuak idatzia, aldizkariak izandako harrera ona aipatu ere egin gabe, ordea... Harrigarria!

Bertako «Saski-naski» sailean (94-96. or.) beste birritan aipatua dator Euskaltzaleen Biltzarra, iraganean ospatutzat emana gainera; beraz, irudi luke argitaraldia ez zutela egin lehena agortu orduko, aldizkariaren sortzaileek adierazi izan duten bezala.

Areago, sail berean Arantzazuko urte santuko literatur eta musika sariketen erabakiaren berri dago emanda (96. or.). Epaimahaiak irailaren 16an, Euskaltzaleen Biltzarra amaitu zen egun berean, eman zuen bere erabakia.

Garbi dago: «bigarren» argitaraldi hori Euskaltzaleen Biltzarraren ondorengoa da, askotxo geroagokoa agian. Bestalde, aldizkariaren lehen zenbakia Euskaltzaleen Biltzarrean aurkeztu zutela ez dute arduradunek bakarrik ziurtatu izan; badago idatzizko testigantzarik ere, Donostiako seminariotik bidalitako kritika-idazki luzean, aldizkariaren 2. zenbakian argitaratuan (179. or.): «Bijoakizue gure txalorik beroena, txalo-zaratarik aundiena 'Euskaltzale-batzarreko' aien antzekoa».

Badirudi, beraz, ziurra dela bi argitaraldi izan zituela *Jakin* aldizkariaren lehen zenbakiak. Iñaki Bastarrika lehen zuzendariak berak aitortuta, «bigarren argitaraldiko» editoriala ez zuen berak idatzi; bai, ordea, lehenengokoa, «arrazista» samarra, beraren esatez. Saiatu, saiatu arren, ezin izan dugu inon aurkitu «lehen argitaraldiko» alerik.

6. Ik. Azurmendi, Joxe: «Hizkuntz ereduaren eztabaida. Jakinlarien bilerak», *Jakin* 158, 2007, 88. or.
7. Ik. Bastarrikaren artikulua (3. zenb., 1957, 99-102). Txillardegik berak Euskaltzaleen Biltzarra baino lehentxeago agertuak zituen tinko asko bere ideiak *Eganen*, «Ez bat eta ez beste. (Euskeraren auziari buruz)» titulupean (1956, 3-4. zenb., 44-49).
8. «Hizkuntz ereduaren eztabaida. Jakinlarien bilerak», *Jakin* 158, 2007, 77-120.
9. Artikulu horretantxe iradokitzen du Azurmendik, Joseba Intxaustik idatzitako «Illobira bultzaka» idazlan hark (9. zenb., 1959, 83-88) Txillardegiren eragina zuela: «Eta nik uste, sentsazio hau Intxausti baitan piztarazi duena, Txillardegiren eraso Bastarrikari izan da...» (104. or.).
10. «Saiakera eta hizkuntzen pizkundea», in: Askoren artean: *Salvatore Mitxelena*, *Jakin* Sorta 2, *Jakin* - Editorial Franciscana Aránzazu, Oñati, 1970, 55-64.